श्री

निर्भय भीम व्यायोग.

जैनाचार्य हेमचंद्रना शिष्य महाकवि
रामचंद्राचार्यनुं रचेलुं
तेनु
(મૂળ સંસ્કૃત ઉપરથી)
ગુજરાતીમા
गद्य पद्यात्मक भाषान्तर
રચીને પ્રસિદ્ધ કરનાર

गोसाइ नारायणभारती यस्वंतभारती
રહેનાર અણહિલ્લપુર પાટણ.

અમદાવાદ
ડીયામા હિતેચ્છુ પ્રેસમા પટેલ જેરાગ
મૂળજીએ છાપ્યુ.

સંવત્ ૧૯૪૨ ભાદ્રપદ. સને ૧૮૮૬.

મૂલ્ય ત્રણ આના.

પ્રસ્તાવના*

આ નિર્ભય ભીમ વ્યાયોગ મૂળ સસ્કૃતમા ગદ્ય પદ્યાત્મક રચનાર પરદેશો પ્રખ્યાતી પામેલા અણુહિલપુર પાટણમા ચૌલુક્ય (શોળંકી) વશના કુમારપાળ મહારાજાને સત્ય ધર્મનો બોધ આપી જૈન ધર્મધારણ કરાવનાર મહાન્ પંડિત હેમચંદ્રાચાર્યની સપૂર્ણ પ્રીતિ સપાદન કરીને આચાર્યપણું પ્રાપ્ત કરનાર, કવિ રામચદ્રાચાર્ય જેણે પૂરા સો ગ્રથો રચેલા છે, તેમાથી તેમનો રચેલો આ ગ્રથ મને ળવાથી તેનુ ગુજરાતી ભાષાન્તર કરી પ્રસિદ્ધ કરવાની ચ્છા થઈ, પણ મારા અનભ્યાસે નાટયરસમા કાઈ ન્યૂનતા થઇ હોય તો વાચનારે ક્ષમા કરવો. કેમકે જૈન પડિતોના રચેલા જાણુવા લાયક ઘણા ગ્રંથો અંધારામા ઉધઈ શરણુ થાયછે તોપણ કઠિણુ બંધથી બાવેલી વિદ્યા દેવીને અજાણુ અડવા (વાણીયા) ભૂગ્રહોમા જોવાનો વખત પણુ આવવા દેતા નથી! છતા કેટલાક પ્રયાસે ઘણા લોકોને ઉપયોગી થઈ પડે તેવા ઘણા ગ્રંથોની શોધ મેં કરેલી છે અને કરવાની છે, ત્યારે પછી જેમ જેમ ઉત્તેજન મળતું જશે તેમ તેમ તેવા ગ્રંથો બહાર પાડવાની મારી ઈચ્છા છે.

આ ગ્રથમા નાયક ભીમ અને નાયકા દ્રૌપદી છે. તાના વન વેશે એક વનમા (પાચે પાડવ) આવ્યા, વન પાસેના નગ્રના લોકોમા દરરોજ એક મનુષ્ય બ- રાક્ષસને ભક્ષ માટે આપવાના વારા બાધેલા હતા! તે માણે એક બ્રાહ્મણુના વારામા ભીમસેન બકનુ ભક્ષ થઈ

. સુઈ રહ્યા પછી રાક્ષસો તેને ઉપાડી ગયા,
.. કરીને બક વગેરે રાક્ષસોને મારી પક્ષ્ય વેશે
.વલા ઉપહાર પુરૂષને મૃત્યુ મુખમાથી ઉગારયો, અને
બીજા સર્વ લોકોને સુખ આપ્યુ.

જુવો! મોટા અને પરાક્રમી પુરૂષો ઉપર વિપત્ત આ
આવેછે તેમા પણ લોકનુ કલ્યાણ કરવા માટે પોતાની
ધૈર્યતા ન મુકતા દ્રઢપણે મોટા કાર્યો આરભવે ફતેહ પામેછે.

પાટણ. } નારાયણભારતી ચરુવતભારતી
ભાદ્રપદ વદ ૮ }

निर्भय भीम व्यायोग.

निर्भय भीम व्यायोग.

एक अङ्की.

પાત્ર*

સૂત્રધાર.	નાટકનો મુખ્ય.
ભીમ . .	પાંડુના પુત્ર પાંડવ યુધિષ્ટિરનો ભા
દ્રૌપદી .	પાંડવની સ્ત્રી.
પુરૂષ	નગ્રના લોકોએ રાખેલો ચાકર.
ઉપહાર પુરૂષ ..	વધ્ય વેશે આવેલો, રાક્ષસના ભ- માટે એક બ્રાહ્મણ.
વૃદ્ધા	ઉપહાર પુરૂષની માતા.
વધૂ .	ઉપહાર પુરૂષની સ્ત્રી માલતી.
બક	.. રાક્ષસોનો માલીક.
સુકર મુખ, વ્યાઘ્ર મુખ, પાચ છ રાક્ષસો.	બકની સાથે રહેનાર રાક્ષસો
યુધિષ્ટિર .	ભીમના મોટા ભાઈ
અર્જુન . .	ભીમનો નાનો ભાઈ.
સહદેવ	,, નાનો ભાઈ.
નકુળ	,, નાનો ભાઈ.

निर्भय भीम व्यायोग.

[નાન્દી.]

अनुष्टुप्.

શોષાવી દુસ્તપે દેહી, રાગાદી બળિ શત્રુને;
જીત્યા જેણે હશે તેમા, પ્રણામો કરૂં કોઇને. ૧

(મંગળાચરણ થઇ રહ્યા પછી)

સૂત્રધાર–(પ્રવેશ કરીને નમ્રતાવડે) અહો, દીપ્ત ાગ્યવાન્ બુદ્ધિમાન્ સભાસદો, તમને મારે કાંઈ વિજ્ઞપ્તિ રવાની છે, તે એવી કે–અકસ્માત્પ્રસન્ન થએલા ચિત્તવડે વધાતાએ તમો પૂજ્યને હર્ષ થવા માટે આ ભેટ તરિકે મર્પણ કરેલુંછે કારણ કે–

अनुष्टुप्.

રામચંદ્ર[૧] ગિરા સાથે,[૨] પુર્ણેન્દુ મધુરા ગિતે;
સ્વતંત્ર ઈષ્ટ યોગેથી, પાચે વૃષ્ટિ કરે પ્રિતે. ૨

(માટે સાવધાન થાઓ)

જુવો!

સર્વ ઠેકાણે વિખ્યાત જેની ચાતુર્યતા છે એવા તમે છો, તે માટે તમારા આગળ આ નાટ્યની કુશળતા બ–ાવવાની મારી ઈચ્છા થઈ છે કારણ કે–

अनुष्टुप्.

જાણેછે સર્વ ભાષાને, ભણેછે ભર્ત શાસ્ત્ર જે;

---

૧ વાણી. ૨ પુર્ણિમાનો ચંદ્ર.

કાવ્યાભ્યાસ કરે તેને, પ્રબંધો જાણવા જુવે. ૩

(નેપથ્યમા)

ભાવ, આખુ ભરતકુળ તૈયાર થયુ છે, માટે આ-ચાર્ય હેમચંદ્રના શિષ્ય રામચદ્ર, જે કે સો પ્રબધના કર્ત્તા છે, તેમાથી કોઈપણ સપૂર્ણ રસથી ભરેલા પ્રબધનો અ-ધીકાર કરીને પ્રારંભ કરવો જોઈએ.

સૂત્રધાર-(મનમા) આ નિપુણ અમારો શિષ્ય કાઈ પ્રબધ જાણવાની ઇચ્છા ધરાવે છે, (એમ કહિને ઊચે સ્વરે)

નિર્ભય ભીમ નામા વ્યાયોગનો અધિકાર કરીને ચલાવો

(વળી નેપથ્યમા)

ભીમ-હે, વત્સ અર્જુન, જયા સુધી હુ અને પા-ચાળી વનનુ સુન્દિરપણુ જોઈએ. ત્યા સુધીમા તારે ધનુષ ધારણ કરીને તથા યોગ્ય બાણો લઈને મહારાજની સાથે શીઘ્રપણે આવવુ.

સૂત્રધાર-શુ આ, ભીમના સ્થાનકે રહિને કુ-શિલવ બોલેછે? ચાલો હુ પણ મારૂ કાર્ય કરૂ.(એમ કહિ ને જાયછે).

ઈતિ પ્રસ્તાવના.

निर्भय भीम व्यायोग.

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ

રંગ ભૂમી.

પાત્ર.

ભીમ અને દ્રૌપદી.

(ભીમ અને દ્રૌપદી સાથે પ્રવેશ કરયા પછી)

ભીમ-(દ્રૌપદીના સામે જોઈને ક્રોધથી)

સ્ત્રગ્ધરા.

ખીલેલી કેતકીના [1]દળ નખ થકિ તેં ફાડિને કુંડળો જે-
ઘાલ્યા છે કાનમા ને ગજમદ જળનો લેપ ગંડસ્થળે છે;
[2]કુંજોના [3]નાળના તેં [4]કરવલય રચ્યા રૂપ દેખો વનોનું,
બાળેછે અંગ મારૂ ક્રુર કુળપરનો ક્રોધ રૂપી [5]કૃશાનૂ. ૪

(વળી ખેદ પામીને)

शार्दूल विक्रीडित.

અન્યાયો કરનારને શઠ મતો પાળી અમારા [6]અરી,
ધૂમેછે બહુ [7]મોદ સાથ સુખ તે મોટી પ્રશંશા ધરી;
ન્યાયી શીળ અમે સભાવ ધરવે નીચિ સ્થિતિમા છિએ,
પામ્યા તેથિ પરાભવો વિપતથી તાપો ઘણા પામિએ. ૫

---

૧ પત્ર. ૨ કમળ. ૩ કમળની ડાડી. ૪ બહલેયા અથવા હાથ મા પેહેરવાનાં કકણ, ૫ અગ્નિ. ૬ શત્રુઓ. ૭ આનંદ.

દ્રૌપદી—સ્વામી, ખેદ ન કરવો તે સારૂ છે કારણ કે

आर्यागीति.

[1]ભડવાપણું સ્વામીનું, તે છે ભૂષણ [2]વીર તણી [3]વધુને;
બીજી શોભાવે છે, [4]કટક હેમના ધરિ ભૂષણ વપુને. ૬

ભીમ—(આક્ષેપથી) દેવી, એમજતો! પણ—"

स्रग्धरा.

જે ભૂપે દ્રૌપદીના [5]ચિકુર કર વડે ઝાલિ તાણ્યા તણાવ્યા,
તે દેખ્યું દેખિને જે મુદિત મન થયા તેહના ઉપરે આ;
ઉઠયો ક્રોધાગ્નિ તેમાં [6]સમર ભુવિ [7]મખે દ્વિ ત્રિ હુંકાર મંત્રે
હોમેછે ઈન્ધનો જો! કુરૂ કુળ નિજને ભીમ પોતેજ અન્તે. ૭

દ્રૌપદી—નાથ, કૌરવોનો પરાભવ થવો વિકટ છે.

ભીમ—(આક્ષેપથી)

शार्दूलविक्रीडित.

બીજાને ભય આપનાર કરમાં અહો આજ જેને થતી
તેવા વૈરી ઉખેડવા સમુળથી જેની ભુજા જાગતી;
તારા કેશ તણાવનાર અરિયે અપ્રાધ મારો કિધો,
તેને હું હણવા ન હામ ધરૂં તો શું વીર પ્યાલો પિધો? ૮

માટે હમણા બીજા વિચાર કરવાની કાંઈ જરૂર નથી પણ, ચાલ વનની શોભા દેખાડું.

(બંને જણાં જાય છે)

---

૧ શૌર્યપણું. ૨ શૂરવીર. ૩ સ્રી. ૪ કડા અથવા કંકણ
૫ કેશ અથવા વાળ. ૬ યુદ્ધ. ૭ હોમ કરવાનો અગ્નિ કુંડ

आर्या.

वीर महिलाण तंचेव, मऊण जंपिआण भडिवाओ;
मडिज्जते महिला, कणय कडएहिं अवराओ. ६

પ્રવેશ ૨ જો*

સ્થળ

વન.

પાત્ર.

ભીમ, દ્રૌપદી, પુરૂષ, ઉપહાર પુરૂષ, વૃદ્ધા, માલતી, ખડ, સુકરમુખ, વ્યાઘ્રમુખ અને બીજા રાક્ષસો.

(ભીમ અને દ્રૌપદીએ પ્રવેશ કર્યા પછી)

ભીમ–દેવી, જો જો!!

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

૧જો! આ [1]ભૂધરના તટો ઝરણના નાદોથિ વ્યાકુળ છે,
નાપો ઝાડ હરેક પલ્લવવડે જેમા ઘણા ફૂલ છે;
[2]જેનાળ રેદળેલ નારિ મુખથી તે [3]કોક ખાતો ફરે,
પારેવો વનિતાનિ પ્રીત ધરિને આ નૃત્ય પોતે કરે. ૯

દ્રૌપદી–નાથ, આ ભૂમી માસ અને રૂધિરવડે ભિજાએલી છે તેથી હું જાણુંછુ કે, સ્મશાનભૂમિ છો માટે ચાલો બીજે ઠેકાણે જઈએ.

ભીમ–એમ કેમ બોલેછો? સ્મશાનના વૃક્ષો, ફળ, પલ્લવ અને પુષ્પોની સમૃદ્ધિવાળા હોતા નથી પરન્તુ, આ

---

૧ પર્વત ૨ આવેલ. ૩ ચક્રવાક

शार्दूलविक्रीडित.

*ो निर्झर ध्वात् कतै स्तुमुलित प्रस्थोदरा भूधरा
*चैते फल पुष्प पल्लव भरैर्व्यस्तातपा पादपाः
चक्रोप्येष वधू मुखार्द्ध दलितै वृंतिं विधत्ते त्रिसै
कान्ताऽमद्र रतस्तथैव परितः पारापतो नृत्यति ॥ ९ ॥

ભૂમિ માસ અને રૂધિરવડે કાદવવાળી થએલીછે તેનુ કારણ કાંઈ બીજું હશે, માટે સામેના દેવમન્દિરના દ્વાર આગળ ફરનાર તે પુરૂષને ચાલો પુછિએ.

[પુરૂષ પ્રવેશ કરેછે તેની પાસે બન્ને જણા જઇને]

ભીમ–અરે ભાઈ, અમે પરદેશી છીએ તેથી અહિનુ વૃત્તાન્ત જાણતા નથી માટે પુછીએ છીએ કે, તું કોણછે? અને આ, કિયા દેવનુ સ્થાનક છે? તથા દેવમન્દિરની ચારે તરફની જમીન માસ, શોણિત અને હાડકાથી વ્યાપ્ત કેમ થઈ છે?

પુરૂષ–મહાભાગ, આની વાર્તા ઘણી લાબી છે, એટલુજ નહિ પણ આ વખત હુ ભયમા આવી પડયોછુ તેથી કહેવાનો મને વખત નથી!!

ભીમ–(અહંકારથી) અરે, તુ બીહીશ નહિ પણ સર્વ પ્રકારથી નિર્ભય થઈને સર્વ વાર્તા કહે, કાળના મુખ માથી પણ હું તારૂ રક્ષણ કરીશ

પુરૂષ–(એમ હોય તો સાભળો) આકાશને અડેલા શિખરની ટોચવડે સૂર્યનો રથ ખળિત કરેલો છે જેણે એવા આ પર્વતને આપ જુવો છો.

ભીમ–એમા શું?

પુરૂષ–ત્રણે જગતનુ જેનામા બળ છે એવો બકનામા રાક્ષસપતી અહિછે! અને તે સિવાય બીજા પણ રાક્ષસો છે!!

દ્રૌપદી–(ભયથી) પછિ, પછી?

પુરૂષ–તે રાક્ષસ પતીને માટે પુરના લોકોએ આ એક ઘર કરેલુછે! અને હું પણ શેહેરના લોકોનો નિમેલો આ, દેવ મન્દિરની ચાકરી કરનાર શાહાશિકછું.

ભીમ–પછિ, પછી?

પુરૂષ–સર્વ લોકોનું ભક્ષણ કરવાનો ભય પામેલા

પુરજનોએ તે રાક્ષસપતી માટે દરરોજ એક મનુષ્ય બ-
લિદાનમા આપવા કબુલ કરયું છે!!!

ભીમ–અહો! આ કથારસભયાનક અને કૌતુકકારીછે!

પુરૂષ–તેથી જે કોઇનો વારો હોય તે મૃત્યુકાળનો વેષ વરીને નગ્રમાથી આવીને આ મહા શિળા ઉપર સુઇ રહેછે!!

દ્રૌપદી–(ભય અને દયા સહીત) બોલ, પછી શું થાયછે?

પુરૂષ–એટલે તેજ વખતે જેની વિકાળ દાઢયોના અકુરમા માસ ચોટેલુ છે એવો રાક્ષસપતી આ પર્વત *રથી આવીને બુમ પાડતા મનુષ્યનુ ભક્ષણ કરેછે!!!

ભીમ–(કાનમા આગળિયો ઘાલીને) અરરર!!! ! લોકોનુ રક્ષણ કરનાર કોઈ નથી? અરેરે!! આ વચન ભળવા લાયક નથી, સાભળવા લાયક નથી.

પુરૂષ–હવે ઉપહાર પુરૂષ અને રાક્ષસને આવવાનો બત થયોછે! માટે આ ભયાનક સ્થાનકથી દૂર ખશો

[એમ કહિને દિશાઓમા જોઇ નીચો નમીને બહાર નીકળે છે.]

દ્રૌપદી–નાથ, એ ઉપહાર પુરૂષ અને રાક્ષસ જયા સુધી નથી આવ્યા ત્યા સુધી ચાલો આપણે જતા રહિએ!

(નેપથ્યમા)

– હે પુત્ર, સરસપ પુષ્પ સકોમળ, હા! કુળપ્રદીપ, ફરીને તારૂ મુખ કયારે દેખીસ?

દ્રૌપદી– નાથ, આ શું થાયછે!

ભીમ-દેવી, ધૈર્યધર. હું સારી રીતે સાભળું.

(વળી નેપથ્યમા)

હા! પ્રિય, હા! સુભગ, હા! વિચક્ષણ તારા વિના

હું અભાગિણી કેમ રહી સકીશ!!

ભીમ—આ, જે કરૂણધ્વની સભળાયછે, તે જાણું છું કે—નગ્રમાથી ઉપહાર પુરૂષ આવેછે માટે ચાલો છુપીને જોઈયે.

(બને છુપીને જુવેછે.)

'રક્ત ચંદનનો લેપ જેના શરીરને વિષે કરેલો છે, અને ધોએલુ ધોતિયું જેણે પહેરેલુ છે, તથા જેના કંઠ વિષે લાલ કણેરના પુષ્પની માળા લટકે છે, અને છુટા કેશ છે જેના એવો ધીમે ધીમે ચાલનાર દીન વદને નત યૌવન વાળો એક પુરૂષ આવેછે અને તેનો પછવાડે એક વૃદ્ધા સ્ત્રી તથા બીજી જેણે સર્વાંગને વિષે આભુષણ ધા કર્યાછે એવી જવાન સ્ત્રી આવેછે, ત્યાર પછી મંદ રૂદન કરતો તે પુરૂષ આવીને શિળાતળ ઉપર સુઈ રહે તેના માથા પાસે વૃદ્ધા બેસેછે અને તેના પગની પા જવાન સ્ત્રી બેસેછે એટલે"

પુરૂષ—(સજળ નેત્રે) માતા!

વૃદ્ધા—પુત્ર, આ રહી હું મંદ ભાગિણી શું અભાગણુ કરેછે?

પુરૂષ—પ્રિય માલતી!

માલતી—નાથ, આ રહી, શું હુકમ છે?

પુરૂષ—(ક્ષણેક મૌન રહીને) અંબા! પ્રિય માલતી! હવે હુ અનાથ છું! મરીને! કોઈ રક્ષણ કરનાર નથી! માટે બચવ નથી! હુ એકલોજ આકાશમાથી

ભીમ—(સક્રોધ) કેવી, આ, ઉપહાર પુરૂષ શું બોલેછે? અરે, હુજ તેનો શરણ્ય છુ.

દ્રોપદી—નાથ, આ નિર્ભાગીથી શું પ્રયોજનછે

ભીમ—(તિરસ્કાર કરીને) એમ નહિ, તું પાર કુળને યોગ્ય બોલતી નથી.

मन्दाक्रान्ता.

ત્રાસેલા, હે, [1]સુદતિ, જનનું [2]ત્રાણુ હું ના કરંતો,
ગાઢસ્કંધે ભુજ મુજ બળી (ને) આપજે બીક તુંતો;
છાતી જો તે અસુર તણિનું ચૂર્ણ હું ના કરતો,
લાજ્યું હું જે ત્રિજગ વિજયી ભીમ, તેથી ડરતો ૧૦

પુરૂષ—અબા! પ્રિય માલની! રાક્ષસને આવવાનો વખત થયાછે! માટે ઘેર જાઓ.

વૃદ્ધા—છો મને ખાતો.

માલતી—(પુરૂષના પગમા માથું મુકીને કરૂણસ્વરે) આર્ય પુત્ર! આ જગતમાથી મારો વિશ્વાસ હવે અસ્ત થયો! મારો શૃંગાર પણ નાશ થયો! માટે હું પણ આ, આસન ઉપર બેસી રહીશ, અને તમારી પછવાડે આવીશ!

દ્રૌપદી—નાથ, આ, મારાથી જોવાઈ સકાતું નથી, મજ આ કરૂણ સ્વર મારાથી સાભળી પણ સકાતો નથી, માટે ચાલો અહિથી બીજે ઠેકાણે જઈએ.

ભીમ—દેવી, હવે બીજે જવાથી સર્યું, કારણ કે, તેની ભુજાબળના ગર્વનો નાશ કરીને એ રાક્ષસથી આ ઉપહાર પુરૂષનું હું રક્ષણ કરીશ.

દ્રૌપદી—નાથ, આ માણસ અજાણ્યોછે અને પ્રસીદ્ધ જેનુ ભુજબળ એવો તે રાક્ષસ છે, માટે વિનાકારણે આપે મોટા કષ્ટમા ફસાઈ જવું નહિં.

ભીમ—(આક્ષેપથી)

मन्दाक्रान्ता.

મૂકીદે હે, દ્રુપદ તનયે ત્રાસ તું, તે હણાશે,
તેજસ્વી હું બળિ મુજકને શૂન્ય શું તે ગણાશે?

---

૧ શ્રેષ્ઠ દાંત વાળી. ૨ રક્ષણ.

સંગ્રામે ના અરજુન સહે બાહુ ક્રીડાજ મારી,
તે હું ક્ષત્રી જગ બળ કરૂં કોળિયો એક વારી. ૬૧

પુરૂષ-અંબા! પ્રિય માલતી! હવે હું કોનું સ્મરણ કરૂં? કોને શરણે જઊં?

ભીમ-(સત્વર આક્ષેપથી ઊચેસ્વરે). અરે, વરાક-દારક, મારૂં સ્મરણ કરીને મારે શરણે આવ, હું તને પોતાનો કરીને રાખીશ.

[ભીષણાકાર ધારણ કરનાર ભયંકર ભીમને દેખીને બંને જણા પોતાના નેત્રો મીચેછે]

પુરૂષ-(ભયથી) શું રાક્ષસ આવ્યો!! હા! અંબા, હા! પ્રિય માલતી! હું તો રાક્ષસના મોઢામાં આ, આવી ફસાયો!!

[એમ કહીને મૂર્છા પામે છે].

દ્રૌપદી-(તેની પાસે આવીને ઊચેસ્વરે) અરે બીહીશ નહિ, આ રાક્ષસ ન હોય પણ પાંડુ કુળરૂપ આકાશના ચંદ્ર સમાન મહારાજ યુધિષ્ટિરના ભાઇ મહાવીર ચુડામણી, તે તારા રક્ષણ માટેજ આવેલાછે.

[બન્ને જણા ભયભીત થઈ જોઇ પ્રણામ કરેછે.]

ભીમ-ભીતિ રાખશો નહિ, હું તમારૂં સર્વથા રક્ષણ કરીશ

વૃદ્ધા-(સકરૂણ પ્રણામ કરીને)

आर्यागीति.

તારી અનુકંપાથી જીવાડયો પ્રભુ પુત્ર હવે આજ,
સુન્દિર નવયૌવનથી, સુખી થજો વહુ સર્યા સકળ કાજ. ૬૨

માલતી-(હાથ જોડીને)

---

૧ એક વખતે.

કૃપા કરીને સ્વામી, ઊગારો આ નિશિચરથી નાથ,
પતિ રક્ષણના કાજે, જોડું આ, તમ આગળ બે હાથ ૧૩

દ્રૌપદી–(કરૂણાથી) આ સ્ત્રીના પતીનું રક્ષણ કરો.
(એમ કહીને)

કુળ વધુવો ધારેછે, અલંકાર નેપથ્ય, અગ રંગી,
ભોગ ભોગવે સર્વે, જ્યાસુદ્ધિ પતિ જીવે ત્યા સુદ્ધિ ૧૪

ભીમ–(ઊચેસ્વરે) અરે ઊઠ, બીહીશ નહિ.

[પુરૂષ ઘણા ભયેથી જુવેછે, તેને દેખીને]

વૃદ્ધા–પુત્ર, ઊઠ, ઊઠ તારા રક્ષણ માટે આ પ-રમેશ્વર કયાંઈથી પધારયાછે, માટે હવે બીશ નહિ

માલતી–આર્યપુત્ર, ઉઠો, ઉઠો આતો રાક્ષસ નથી પણ તમારા પ્રાણેશ્વર છે.

પુરૂષ–(ઉઠીને પ્રણામ કર્યા પછી ખેદથી હાથજોડીને)

शार्दूलविक्रीडित.

તુંછે પાળક તુંજ નાયક અને તું ત્રાણકારી થવે,
હું છું કીકર પાલ્ય દાસ અરજુ હે, તાત તારો હવે,
એને શાન્ત દયા કરી બળવડે આ રાક્ષસાનાથકી,
ઊગારો મુજ ત્રાણ રક્ષણ કરી શાન્તિથી રાખો સુખી. ૧૫

વૃદ્ધા–(દીનતાથી) હે, પરમેશ્વર, આના પિતા અને આના બીજા ભાઈઓને પણ આ, રાક્ષસેજ ભક્ષણ કરેલ છે!! અને આ, મારે આઠમો પુત્ર છે તે એકજ છે માટે આ દુષ્ટ રાક્ષસથી આનુ રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો!

ભીમ–અરે, વધારે શુ કહેવું?

शार्दूलविक्रीडित.

(વૃદ્ધાને)
જો કોપે હરી આજ તેનિ ઉપરે કે રોષ કોપે ખરે,

૧ રાક્ષસ.

રાખુ હું તુજ પુત્રને યમથકી જો કોપ પોતે કરે; [1]
જેના બાહુતણિ સ્તુતી જગ કરે જીતે મહા[1] સંગરે,
(પુરૂષને)
તે હું ભીમ શરણ્ય છું તુજતણો શ્યા માટ તુ તો ડરે. ૧૬

પુરૂષ—મોટી કૃપા થઇ પ્રાણદાતા,

[એમ કહીને પ્રણામ કરેછે એટલામા]

(નેપથ્યમા કળકળ થાયછે)

સ્રગ્ધરા.

છે આ વેળ [2]રક્ષો કઇ મુજ અરથે કોળિયો આણિ આપો; [1]
પામીછે નાગ શકતી પગ નવ ઉપડે પેટ મારૂંજ માપો,
તીખી ભુખેથિ સુકયું [3]ઉદર, [4]જઠરથી આગ દાઝે બળેલા,
એવો હુ, ઠેગ આપો [5]પઅશન ઝટ કરૂ તોય તૃપ્તી વળે ના. ૧૭

[સર્વ લોક સાભળીને ભયભીત થઇ ગયા પછી બાજી દિશાઓમા જતા રહેછે તેથી]

ભીમ—દેવી, રાક્ષસ આવેછે તું કોઈ કુંજમા સંતાઈ જા.

દ્રોપદી—નાથ, હુ નાસી જનાર નથી, પણ અહિંજ ઊભી રહીશ.

ભીમ—દેવી, તું સ્વેચ્છાચારીપણું કેમ કરેછે? મારૂ વચન માનીને કોઈ લતાકુંજમા સંતાઈ જા.

(નેપથ્યમા)

---

૧ યુદ્ધમા. ૨ રાક્ષસો ૩ પેટ ૪ જઠરાગ્નિ ૫ ખાવું

બકને એક ચક્રનગ્રમા ભીમે માર્યોછે એમ ભારતમા છે પણ તે નગ્રનુ નામ આ વખતમા શુ છે અને કઇ ઠેકાણે હતુ તેનુ નક્કી થતુ નથી પણ દંતકથામા આણહિલ્લપુર એકચક્ર હતુ એમ બોલાયછે. તર્કથી અનુમાન બાંધીએ તો બકને મારીને બકેશ્વર મહાદેવ સ્થાપ્યા હોય તો તે હાલ અહિ છે અને શહેરનો દરવાજો પૂર્વદિશાએ હાલ બગવાડો કહેવાયછે તે નામ ઘણા વર્ષથી ચાલેછે.

સ્વામી આમ્ આમ્!!

ભીમ—(સભ્રમ) દેવી, રાક્ષસ તો આવ્યો!!! માટે ઉતાવળી ખસી જા.

[મંદમંદ રૂદન કરતી દ્રૌપદી આંબાના થડ પાછળ સંતાઇને જુવેછે ત્યાર પછી ભીમ પોતાના હાથમાં ગદા લેઇને શિળાતળ ઉપર સુવેછે એટલામાં બક અને તેની સાથે સુકરમુખ તથા વ્યાઘ્રમુખ એવે નામે બે રાક્ષસો પ્રવેશ કરેછે તેને જોઇને મનમાં]

દ્રૌપદી—(સભીત) અહા!! પીળા જેના કેશ અને અતી રકત નેત્રો છે તથા લાલ જેના દાંત અને લાબા હોઠ છે; વળી શરીરે ઘણોજ કાળો અને લાબા જેના હાથપગ છે, એટલુંજ નહિ પણ નાકે ચીબો છે તે શું આ, રાક્ષસ છે?

બક—(ભીમને દેખીને હર્ષથી)

स्त्रग्धरा.

સ્કંધો છિદ્રો વિના છે વિકટ કટિતટો પાટિયા જેવિ છાતી,
લાબા બાહુછે જેના ઉદર [1]રૂરૂ વળી સાથળો પિંડિ[2]માતી;
ત્વચાછે મેદ મજ્જા[3]પળ રસ બહુને [4]કિલહ શોણીત [5]અસ્તી,
[6]યકૃત્તેમા ઘણાથી સહુ [7]પરિજનને આપશે ભૂખ શાન્તી. ૧૮

---

૧ મોટું અથવા ભારે. ૨ જાડી. ૩ માસ. ૪ ડાબી કુક્ષમા માસના મોટા પિડા હોયછે. ૫ હાડકાં. ૬ જમણી કુક્ષિમાં માસના પિડ છે તે. ૭ કુટુંબ.

स्त्रग्धरा.

नीरंध्र स्कंध बंधो विकट कटि तटः स्फार वक्षः कपाटः
स्थूल प्रालंब बाहू गुरु तर जठर. पीवरो रुक्मि गात्रैः
त्वग्मेदो मज्ज मांसि रस रुधिर यकृत् कीकस क्लीह कीर्णौः
सर्वेषा मेष मर्त्यः प्रशमयाति चिरादद्य रक्षां बुभुक्षां. १९

શુકરમુખ—(ચારે તરફ સુંઘીને) બીજી પણ ગંધ આવેછે ખરી!

બક—આ, પુષ્ટ શરીરવાળા પુરૂષની ગધ સર્વ ઠેકાણે વ્યાપી રહી છે!

શુક૦—(સર્વ દિશાઓમા સુંઘીને) પણ આ ગંધ તો જુદા પ્રકારની છે!

બક—ત્યારે બીજું મનુષ્ય હોય તો જો.

[સુકરમુખ અને વ્યાઘ્રમુખ ભૂમીને સુંઘતા અને ચારે તરફ ફરતા દેખીને ભયથી ધ્રુજતી દ્રૌપદી ઝાડની પાછળ સન્તાયછે તેને દેખીને]

વ્યાઘ્રમુખ—(મનમા) અરે! આ સ્ત્રી કયથી? (પ્રકાશમા) અરે, અરે સુકરમુખ, અહિઆવ, અહિઆવ! આ, સ્ત્રી ઉભી છે!

શુક૦—(ઉતાવળો જઈને હર્ષથી) હું ઝીત્યો! હું ઝીત્યો!!

[એમ કહીને બગલો કુટતો નાચે છે તે દેખીને દ્રૌપદી ધ્રુજે છે].

વ્યા૦—હે સ્ત્રી, આગળ થા.

દ્રૌપદી—શ્યા માટે?

વ્યા૦—હું તને ખાઈશ!!

[દ્રૌપદી ભયથી કાપતી આમ તેમ ફરેછે એટલે]

શુકર૦—સ્વામી, આ સ્ત્રી મળીછે! માટે પ્રથમ તેને ખાઓ.

બક—આના વડેજ મને તૃપ્તી થશે, માટે તેને હેવા દો.

શુકર૦—(દ્રૌપદીનું શરીર સુંઘીને તથા જીભથી ચાટીને) સ્વામી, આનું માસ અને રૂધિર ઘણુંજ સ્વાદિષ્ટછે માટે આને આપ વચમા, વચમા આરોગો.

બક—જો! અમે રાક્ષસ છીએ, તોપણ મર્યાદા ઉલંઘન કરતા નથી, કારણ કે—અમારા માટે નગરના લોકોએ, એકજ ઉપહાર પુરૂષ નીમેલો છે.

શુકર૦ અને વ્યા૦—એમ હોય તો અમે ખાઈશું!!

બક—તમે પણ આ પુષ્ટ ઉપહાર પુરૂષનું ભક્ષણ કરો.

[સુકર૦ અને વ્યાઘ્ર૦ ભીમના શરીરે બટકાં ભરતા દેખીને દ્રોપદી મંદ મંદ રૂદન કરેછે.]

બક—આણે પોતાની પાસે ગદા રાખીછે તેથી સમજાયછે કે, કોઇ ગોવાળ હશે. (દ્રોપદી સામે આક્ષેપથી) બાળે, આ કોણછે?

દ્રોપદી—(ભયથી ધ્રુજતી)તમે જેમ કહોછો તેમજ, (મંદસ્વરે) તે તારો કાળછે!

શુકર૦ અને વ્યા૦—(ઉતરેલે મોઢે) સ્વામી, આના શરીરને ખાતાં અમારા દાતને પ્રહાર થાયછે!!

બક—(હસીને પોતે બટકા ભરયા પછી ખેદથી ઉઠીને) આતો વજ્ર કાયછે! એટલે શસ્ત્ર વિના વિદારણ થશે નહિ, માટે તેને ઉપાડીને પર્વત ઉપર લઇ જાઓ.

શુક૦ અને વ્યા૦—(ભીમને ઉપાડયા પછી મુકી દઇને) સ્વામી, અમે તો આને ઉપાડી શકતા નથી.

બક—બીજાઓને બોલાવો.

શુકર૦—(ઊંચે સ્વરે) અરે, અરે રાક્ષસો ઉતાવળા આવો.

[પાંચ છ રાક્ષસો આવીને બક પ્રત્યે]

રાક્ષસો—સ્વામી હાજર છીએ, શી આજ્ઞા?

બક—આ, પુરૂષને ઉપાડીને પર્વત ઉપર લઇ જાઓ.

રાક્ષસો—જેવી સ્વામીની આજ્ઞા.

[સર્વ રાક્ષસો મળીને બળવડે ભીમને ઉપાડીને

ધીમે ધીમે પર્વત સામે લઇ જાયછે તે દેખીને]

દ્રૌપદી—હા! આર્ય પુત્ર, હા! મહાવીર, ક્યાં ગયા જવાબ તો આપો?

[એમ કહીને રૂદન કરતી ક્ષણ માત્ર વિચાર કર્યા પછી]

અરેરે! આ અરણ્યમા રૂદન કરવાથી શું થવાનુછે? લાવ આ, આંબા નીચેના આ, લતા મંડપમા પાશવડે લટકીને પ્રાણઘાત કરૂં!!

[આંબા પાસે જઇને ઉંચે સ્વરે]

હા! મહારાજ યુધિષ્ઠિર, આ પાંચાળી લતાના પાશ વડે કંઠ બાંધીને મરેછે!!

—※—

પ્રવેશ ૩ જો*

સ્થળ

લતા મંડપ.

પાત્ર.

દ્રૌપદી, યુધિષ્ઠિર, અર્જુન, સહદેવ, નકુળ, ભીમ, ઉપહાર પુરૂષ, વૃદ્ધા, વધૂ અને સર્વ લોકો.

[અર્જુન જેને માર્ગ દેખાડે છે એવા મહારાજ યુધિષ્ઠિર, સહદેવ અને નકુળ પ્રવેશ કરેછે.]

યુધિષ્ઠિર—(ભયભીત થઇને) દેવી, સાહસવડે પાંડવોનો અકસ્માત નાશ કરવાનો વિચાર કરયો છે કે શુ?

દ્રૌપદી—(લજ્જા પામીને) મહારાજ, બીજા પુરૂષના વારામા ભીમને રાક્ષસો ઉપાડી લઇ ગયા! તેથી જાણ્યું કે હમણા મારી નાખશે!! એમ સમજીને આ કામ કરયુ.

યુધિષ્ઠિર-

મનહર.

દ્રોપદીનો ક્રોધ શાન્ત થવા કુરૂ કુળનો જે,
મોટી ભુજો વડે અન્ત આણવાનું ધારેછે;
તેની ગદા સામે બીજું શસ્ત્ર ધારવાનું ધારયે,
ઘણા વીર તણા મને લજ્યા તે વધારે છે
વ્યાપ્યું તેજ જેનું ત્રણ લોક માંહિ ભીમ એ તો,
પુરો યુદ્ધ રસ પ્રેમે પીવા નિરધારે છે;
સુણીને રોમાન્ચ અમે થયા છીએ આજ તું જો!
રક્ષો ભીમ સાથે યુદ્ધ કરવાનું ધારે છે !! ૧૯

અર્જુન-ખોહીસ નહિ, તે ભીમસેન છે! એટલે રાક્ષસોથી કોઈ પ્રકારે પરાજય થાય એવી શકા કરવી નહિ.

જુવો!

માલિની.

નિશિચર રણમા વ્હો ભીમના યુદ્ધ કાજે,
વિજય મુખ પુકારે તોય તું કા ન લાજે;
ગુરૂ વપુ નિરખીને ગર્વ રક્ષો વિરામ્યા,
અગિ મન બળિ જાણ્યે [1]ચિત્ર થૈ ખેદ પામ્યા. ૨૦

દ્રૌપદી-ભીમ એકલાછે, અને રાક્ષસો ઘણાછે તેથી ડરૂંછું!

સહદેવ-દ્રુપદ તનયે, તું અનુચિત બોલેછે. જો!

વસન્તતિલકા.

હું એકલો રિપુ ઘણા [2]સમરે વિચારે,

---

૧ આશ્ચર્ય. ૨ રણસંગ્રામમાં

તે વીર નીચ પણ જે કર [1]કંડુ ભારે;
એવા સુવીર મદદે પણ એકલો તે,
ખાએછ રાત દિવસો જગ કાળ પોતે. ૨૧

નકુળ–(આક્ષેપથી) યાજ્ઞસેની, સંગ્રામની વાર્તા તું જાણતી નથી.

वसन्ततिलका.

હું છું લઘૂ વય અરી વયમા વધારે,
શૂરા રણે જય સમે મનમા ન ધારે;
માર્ગોછ અન્ય જયના [2]અભિધાતિ સામે,
થોડા છતા જય કરે બહુ હાર પામે. ૨૨

યુધિષ્ટર–

शिखरिणी.

રણે વીરોને તો વિજય કરવા બાહુ નિજ છે,
ખરે વૈરી બીવા ગજ તુરગ આડંબર દિસે,
વને સાથે રાખી હરણ, [3]હરિ હાથી મદ હરે,
તથા છેદોને તે ગજ શિર તણા બ્હો ઢગ કરે. ૨૩

અર્જુન–આપ આજ્ઞા કરો તો આર્ય ભીમસેનજી પછવાડે હુ જઉ?

યુધિષ્ઠિર–(સક્રોધ) શું ભીમ પણ બીજાની સહાયની અપેક્ષા રાખેછે? અને તે ઉપરથી તે પરાજય પામે કે?

[નેપથ્યમા]

स्रग्धरा.

હાઃ હાઃ હે લોક કોનો ભય નહિ ધરતા સાવધાનીથિ રે'જો,
કામો સર્વેજ કરતા મન નવ ધરશો શંક આનંદ લેજો,

1 ચળ અથવા ખાજ. 2 શત્રુ. 3 સિંહ.

મુષ્ટીથી મેં વિડારચા રજનિચર બધા ઘા ન બીજે ચલાવ્યો,
હાડોનું ચૂર્ણ કીધું બકનું, પછી મેં કાળ મોઢે ભળાવ્યો. ૨૪

યુધિષ્ઠિર—પાંચાળી, રાક્ષસોને મારીને ધૈર્યનો ભંડાર
ેમ આવેછે!

[સંગ્રામના રથમાં પ્રવેશ કરવા પછી સર્વાંગને
વિષે રોમાન્ચ કંચુક થએલછે જેને, એટલુંજ
નહિ પણ શરીર બમણો પુષ્ટ થએલો એવા
જે ભીમસેન, તે પ્રવેશ કરીને.]

ભીમ—(લતાપાશ જોઈને ક્રોધથી) અરે! ભીરૂ,
ું?

દ્રૌપદી—આર્ય પુત્ર, સુખી થાઓ.

[એમ કહીને નીચું જુવેછે એટલે]

યુધિષ્ઠિર—(ભીમને) લજ્યાવાળી કથા જવાદઈને
ાક્ષસોને શી રીતે મારચા? તે કહો.

ભીમ—અહિંથી ઉપાડીને રાક્ષસો લઈ ગયા પછી
એક શિળા ઉપર મુકયો.

યુધિષ્ઠિર—પછિ, પછી?

ભીમ—એટલે સર્વ રાક્ષસો સાભળીને તેમનું ટોળું
ભેગું થયું!

યુધિષ્ઠિર—પછિ, પછી?

ભીમ—બકાસુર પોતાના હાથમાં ખડ્ગ લઈને મને
રવાનો વિચાર કરેછે! એટલામા મેં તેને કહ્યું કે—અરે,
ા ઈષ્ટદેવને સંભાર, હવે તું રહેવાનો નથી. એમ કહિને
તેની સાથે યુદ્ધ કરવા ઊઠયો!

સર્વે (કૌતુકથી) પછિ, પછી?

ભીમ—અમો બન્ને જણાને ઘણીવાર સુધી અને
પ્રકારે યુદ્ધ થયો.

દ્રૌપદી—પછિ, પછી?

ભીમ—પછી તો"

સ્રગ્ધરા.

લોકોનો ત્રાસ કર્ત્તા [૧]વિધુતુદ સમની બાહુ દશ
સ્કંધેથી તોડિ નાખ્યે નિડર મન થવે પાટુથી
છાતીના હાડકાનો સમર ભુવિ વિષે મુષ્ટિ
કીધો ને કોણપાને યમ પતિ ઘરનો દાશ કી

સર્વ લોકો—(હર્ષથી ઊંચે સ્વરે) સાબા
સાબાશ.

અર્જુન—જેને માટે આ પ્રયાશ કરવો
ગરીબ માણસ ક્યા છે?

[વધ્ય વેષે ગરીબ પુરૂષ, વૃદ્ધા અને વ
પ્રવેશ કરીને]

પુરૂષ—(ભીમને પ્રણામ કરીને) જિવિતદાન
વેચાણ લોવેલો હુ, જીવિતાવધી તમારો દાસ છ

વૃદ્ધા અને વધુ—(પ્રણામ કરીને) હે પ
અમે તમારી દાસિયો છીએ, માટે શ્યા કામની
કરોછો?

યુધિષ્ઠિર—અરે, તું કોણછે?

પુરૂષ—પાસેના નગ્રમા રહેનાર બ્રાહ્મણ

યુધિષ્ઠિર—પ્રાણ ભીરૂ કૃપા પાત્ર, તું ગરિ
ણછે?

---

[૧] રાહુ.